

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

У статті аналізуються процеси зародження та розвитку соціалістичного і соціал-демократичного руху в Україні з другої половини XIX ст. Особлива увага приділяється діяльності українських соціалістів та їх лідерів у період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. та за часів незалежності України 1991 – 2011 рр., порівняльному аналізу невдач соціалістичних та соціал-демократичних партій на різних етапах української історії.

Ключові слова: соціалістичний, соціал-демократичний, громада, соціалісти, СПУ, марксизм, марксизм-ленінізм, ліві, праві, Соцінтерн, фракція, політичний блок, демократичний соціалізм.

Історія соціалістичного і соціал-демократичного руху в Україні не стала, за невеликим винятком [1,4,8,9,19,20,34,40,41], предметом глибоких історичних досліджень. Станом же цього руху на початок XXI ст. в основному переймаються політики, політологи та вузьке коло науковців, котрі працюють за партійним замовленням [30,32,36]. Між тим проблема соціалістичного та соціал-демократичного руху, як противага лібералізму, займає все більше місця у громадській свідомості. У зв'язку з цим слід звернути увагу на одну особливість: обидві пов'язані між собою течії фактично досі репрезентує одна партія – Соціалістична, котра еволюціонувала від комуністичної до соціалістичної ідеології з елементами соціал-демократії. Зважаючи на те, що соціалістичні ідеї з національною специфікою зародилися в Україні ще в середині XIX ст., а у визвольних змаганнях 1917-1921 рр. чільне місце посідали партії соціалістичного гатунку, цей феномен потребує окремого розгляду. Тим більше, що, як і в роки національно-визвольної революції, соціалісти сьогодні програють своїм суперникам. Тільки тоді більшовикам, а сьогодні – партіям ліберального характеру. Системно проаналізувати в хронологічному порядку зародження, розвиток, причини невдач соціалістів та соціал-демократів на теренах України і є завданням запропонованої статті.

Соціалістичний рух в Україні зародився й отримав розвиток під впливом західно-європейських ідей та в безпосередньому зв'язку з політичними подіями в Росії. Разом з тим історичною передумовою формування соціалістичних ідей у нашому краї перш за все була боротьба за соціальне і національне визволення, корені якої сягали історії запорозького козацтва та гайдамаччини. У XIX ст. ці особливості були відображені в діяльності Кирило-Мефодіївського братства, на ідеологію якого впливали ідеї християнського соціалізму і творчості Т. Г. Шевченка.

Різнобарвність суспільно-політичних течій в Україні з кінця 50-х років XIX ст. об'єднувало селянське питання. На цьому ґрунті починають з'являтися українські громади, навколо яких об'єднується прогресивна інтелігенція. З піднесенням революційно-народницького руху, поширенням соціалістичних ідей багато громадівців вимушені були переглянути ідейну спрямованість своєї

діяльності. Одні з них, незадоволені культурницькою роботою, перейшли до народників, інші в межах старих громад утворили фракції, які отримали назву «молодих громад» [16, с.845].

Після Емського указу 1876 р., котрий увів заборону на українське друковане слово, ідейним центром українського руху стає часопис «Громада» з його фундатором М. Драгомановим. Його широкий європейський світогляд дав можливість надати українському суспільно-політичному руху певної соціалістичної орієнтації.

У 1881 р. у часопису була надрукована програма українських громадівців «Вільна спілка», яка містила всі головні пункти драгоманівських поглядів на соціалізм: вимога рівного права для всіх, свобода слова, друку, зборів, повна самостійність для вільної спілки (федерації) громад в усій Україні. В останньому знайшли свій прояв погляди М. Драгоманова на те, що «... в нас справа соціалізму мусить йти поруч із справою врятування своєї породи, з новим народженням національним» [32, с.12].

Чималий розмах отримав в Україні у 60 – 70-х рр. XIX ст. загальноросійський рух, який за своїм характером був цілковито революційно-соціалістичним. Основою його стають ідеї П. Лаврова, М. Бакуніна і П. Ткачова. Особлива увага приділялася селянській общині, в якій бачився носій комуністичних ідеалів.

З 80-х рр. у результаті промислового перевороту швидкими темпами відбувається індустріалізація України як однієї зі складових частин Російської імперії, а відтак і зростання ролі у революційному русі нового класу – пролетаріату, який за своєю суттю є явищем не стільки національним, скільки інтернаціональним.

Під впливом глобальних змін посилюються більш радикальні елементи і в національному русі. В 1893-1894 рр. соціалістично налаштована частина української інтелігенції, серед якої були і члени «молодих громад», об'єдналася в марксистський гурток на чолі з І. Стешенком, куди ввійшли Л. Українка, М. Коцюбинський, М. Кривенюк, П. Тучапський та інші. Одночасно на Київщині постала українська селянська організація «Група сільських робітників соціал-демократів Київської губернії», а трохи пізніше, у 1897 р., – «Київський союз боротьби робітничого класу» [32, с. 14].

Поширення соціалістичних ідей викликало суперечливу реакцію в українському суспільстві. Поряд із захопленням соціалістичними принципами рівності і всесвітнього братерства, свободи від експлуатації серед значної частини української інтелігенції лунали застереження, що науковий соціалізм Маркса та Енгельса являє собою загрозу для українського національного руху тим, що він є явищем позанаціональним, космополітичним, що для нього, за висловом І. Франка, «любво до народу нічого не значить» [8, с.98].

У лютому 1900 р. націонал-радикальна та соціалістично налаштована українська молодь об'єдналася у першу на Наддніпрянщині Революційну українську партію (РУП). Заснували її відомі представники соціалістичної течії українського громадівського руху, члени харківської громади Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич, Б. Камінський та деякі інші. Пізніше на її основі сформувалася ціла низка політичних партій. [14, с. 56].

РУП установила тісні контакти з місцевими комітетами Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), допомагала їй у розповсюдженні газети «Искра». Цим зв'язкам сприяла до деякої міри спільність ідейних установок: обидві проголошували вірність марксистським позиціям. Розходження торкалися лише різних підходів до вирішення національного питання. РСДРП твердо стояла на інтернаціональному принципі об'єднання пролетаріату. Більшість же членів РУП мала з цього приводу іншу точку зору. Так, наприклад, М. Порш доводив, що національна справа не може бути байдужою пролетаріатові. «Національний гніт... – казав він, – в основі є спинення розвитку продукційних сил нації, гальмування її культурного розвитку. ...Пролетаріат мусить подумати над здобуттям собі таких політичних форм, котрі гарантували б йому відсутність національного гніту і широку класову самодіяльність» [5, с. 132].

Непорозуміння всередині партії, розбіжності ідейного та організаційного характеру врешті-решт призвели до розколу РУП. На її основі виникли Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), до складу якої ввійшли такі відомі українські суспільні діячі, як М. Порш, В. Винниченко, С. Петлюра, Л. Юркевич, Д. Донцов, М. Шаповал, та Соціал-демократична «Спілка» на чолі з М. Меленевським, П. Канівцем, В. Мазуренком [15, с.229; 34, с. 45].

Майже паралельно з РУП у Наддніпрянській Україні народилася ще одна партія соціал-демократичного зразка – Українська соціалістична партія (УСП). Фактично вона не мала жодних програмних та ідеологічних розбіжностей з РУП. У своїй програмі соціалісти наголошували на необхідності подолання національного та соціального гніту з боку «чужого деспота» та створення Української республіки.

Що ж стосується Української соціал-демократичної спілки (УСДС), то її провідні теоретики Л. Українка та М. Меленевський бачили місію «Спілки» в очолюванні справді пролетарського про шарку, оскільки ідеологія РУП «не мала в собі пролетарської ідеї» [17, с. 121]. Головним своїм завданням члени організації вважали привести до лав УСДС тих робітників, які ще почували себе українцями. В 1905 році вона приєдналася до РСДРП на правах автономної організації зі своїм статутом [34, с. 59].

У програмних документах Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) наголошувалося, що партія «вважає теоретичну програму німецької соціал-демократії, вироблену в 1891 році на з'їзді в Ерфурті, за найкращий вияв теоретичних поглядів інтернаціональної революційної соціал-демократії» [14, с. 66].

Початок ХХ ст. взагалі відзначався загальним захопленням соціалізмом. Тому усі політичні партії, які виникли на українському ґрунті, орієнтувалися на той чи інший варіант соціалізму. В тій ситуації навіть звернення Української народної партії (УНП) до цієї ідеології було цілком зрозумілим. «УНП, – відзначалося в програмі, – визнає соціалістичний ідеал, як єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'я, сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і пануванні» [9, с. 35].

Правда, соціалізм УНП різко відрізнявся від соціалізму російських більшовиків та меншовиків і навіть українських соціал-демократів. По-перше, він не поривав з ідеєю самостійності України, був з нею органічно пов'язаний. По-друге, це був еволюційний соціалізм, який відкидав необхідність соціально-економічного перевороту. Необхідною передумовою глибоких соціально-економічних перетворень у суспільстві, а в кінцевому рахунку і досягнення соціалістичного ідеалу, програма УНП вважала здобуття вільної, невідлеглої, самостійної української держави – республіки українських трудящих [20, с. 89].

Широкого поширення набули соціалістичні ідеї і на західноукраїнських землях, де головна опора соціалістичного руху – промисловий пролетаріат почав формуватися з другої половини ХІХ ст.

Проте зародження справжньої соціалістичної ідеології в українському середовищі відбулося не серед робітників, а серед студентської молоді. Більшість учених пояснюють це явище відсутністю належної соціальної структури українського народу в Австро-Угорщині та загальною неграмотністю і забитістю місцевого робітництва.

Формування перших соціал-демократичних гуртків проходило під безпосереднім ідейним та інтелектуальним впливом вихідця із Східної України Михайла Драгоманова. Під його впливом до керівництва віденським студентським товариством «Січ» прийшов соціаліст О. Терлецький, а львівську «Академічну громаду» очолили І. Франко та М. Павлик [19, с.70]. Саме останнім двом діячам судилося відіграти ключову роль у формуванні перших загальних рис західно-української соціал-демократії, вони перші почали активну та послідовну роботу серед українського робітництва краю, а також розгорнули боротьбу за створення чітких партійних структур на місцях.

У 1880 р. Іван Франко разом з польськими соціалістами Червенським та Інлендером склав першу програму «Галицьких соціалістів», що мала стати базою для формування в коронному краї Галичини інтернаціональної польської, української та єврейської робітничої партії [41, с. 201]. Програма була синтезом марксизму та лассальянства, в ній йшлося про необхідність використати всі мирні способи переходу від капіталізму до соціалізму, відкидався революційний метод боротьби, водночас наголошувалося на необхідності докорінної зміни суспільного ладу в епоху соціалізму, скасування державних інституцій і перехід до так званої «вільної федерації» країв, общин, громад тощо [8, с. 38-39].

У 1890 році соціалістичний рух в Австро-Угорській імперії отримав деяке полегшення з точки зору переслідування його офіційною владою. Польські соціалісти створили Соціал-демократичну партію Галичини, а українці, на протигагу їм – Русько-українську радикальну партію (РУРП) на чолі з Франком та Павликом [3, с. 79]. До новоутвореної партії увійшло багато прогресивно мислячих українських діячів різної ідеологічної орієнтації, що в майбутньому помітно відбилися на програмі та ідейній монолітності партії.

У вересні 1896 року у Львові відбувся з'їзд українських робітничих товариств, на яких було вирішено створити окрему українську соціал-демократичну партію. Відозву про створення окремої партії підписали Франко, Павлик, Левицький, Гнаткевич, а також десятки українських робітників [19, с. 23].

На жаль, історія УСДП була недовгою, організація не змогла уладнати конфлікту поколінь. У березні 1897 року її ряди покинули старші радикали на чолі з Франком, Павликом та Левицьким, а невдовзі через брак коштів та передплатників перестала виходити й партійна преса [19, с. 67].

17 вересня 1899 року у Львові відбулася установча конференція нової УСДП. Її організатори визнали за основу своєї програми програмну діяльність австрійської соціал-демократії, викладену в Гайнфельдській програмі. Вони також поставили вести боротьбу з іншими, не соціалістичними українськими партіями та австрійським урядом [19, с. 75].

У 1901 році на восьмому з'їзді Австрійської соціал-демократичної партії, в якому взяли участь п'ятеро делегатів від УСДП, було сформовано нові ідеологічні позиції, беззаперечно прийняті українськими соціал-демократами: досягнення кінцевої мети партії – побудови соціалізму – лише правовими методами без застосування недозволеного законом насильства. Відхід української соціал-демократії від радикального марксизму був складовою загального, масштабного процесу оформлення своєрідної поміркованої течії західноєвропейського соціалізму, відомого вченим під назвою австромарксизм [19, с. 97].

Значного піднесення набуває соціалістичний рух у часи національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) поновила свою активну діяльність на відновлюючому з'їзді 17-18 квітня 1917 р. [23, с.18] Програмні завдання партії втілювалися через Центральну Раду та Генеральний Секретаріат, який очолював Володимир Винниченко. Правда, після проголошення незалежності Української Народної Республіки четвертим універсалом Центральної Ради соціал-демократи змушені були майже повністю передати владу популярнішим серед революційно налаштованих мас есерам, зберігши за собою лише двох представників в уряді – Д. Антоновича та М. Ткаченка [11, с. 91].

З відновленням Української народної республіки представники партії тричі очолювали уряди УНР – В. Чехівський, Б. Мартос, І. Мазепа, а також брали участь в інших урядах [23, с. 23], котрі, на жаль, мінялися мало не щомісяця.

На IV з'їзді УСДРП (12 – 14 січня 1919 р.) розгорнулися гострі дискусії навколо питання примирення з Радянською Росією чи продовження війни. Результатом дискусій став розкол партії на дві фракції: праву – «офіційну соціал-демократію» (зайняли безкомпромісну антибільшовицьку позицію) та ліву – «незалежну соціал-демократію» (виступали за перехід УНР на радянську форму народовладдя і проголошення України радянською республікою) [37, с. 11].

Ліві, «незалежні» соціал-демократи утворили в січні 1920 р. Українську комуністичну партію (УКП), яка стояла на позиціях незалежності Радянської України. Згодом вона змушена була влитися до складу КП(б)У, а всіх незгодних репресували.

На початку 20-х рр. провідні члени УСДРП в еміграції І. Мазепа, П. Феденко, О. Козловський, О. Бочковський, Б. Матюшенко, В. Старосольський, Й. Безпалко заснували у Празі «Закордонну делегацію УСДРП», яка входила до Соціалістичного інтернаціоналу, перших урядів УНР в екзилі, а після Другої світової війни, у 1950 р., об'єдналася з іншими українськими партіями в одну Українську соціалістичну партію.

Можна констатувати, що українська соціал-демократія в російській Україні зіткнулася з такими явищами, як незавершеність у структуризації суспільства, несформованість українського пролетаріату, ідейна невизначеність інтелігенції, з чим Україна вступила в період революції та боротьби за свою державність. Ці та інші причини призвели до втрати реального шансу очолити державотворчі процеси в країні і закріпитися при владі.

У не менш складних, ніж у Східній Україні, умовах, опинилися в період революційних подій прихильники соціалістичних ідей на західноукраїнських землях.

Після проголошення у листопаді 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) керівники Української соціал-демократичної партії (УСДП) були обрані до Національної ради. В першому уряді ЗУНР УСДП мала свого представника А. Чернецького – державного секретаря праці й суспільної опіки, але у грудні 1918 року вийшла з коаліції і перейшла до опозиції [19, с. 159]. У 1919-20 роках УСДП входила до складу уряду УНР (В. Темницький, Й. Безпалко, В. Старосольський) [33, с. 23]. З 1921 року під враженням програної війни за незалежність УСДП перейшла на радянську платформу.

Незважаючи на те, що партія була членом Соціалістичного інтернаціоналу, її вплив на життя західноукраїнських земель під владою Польщі був незначним, вона не мала своїх представників у Сеймі, а першість на лівому спектрі політичного життя віддала КПЗУ.

З огляду на встановлення та панування у Радянському Союзі однопартійної комуністичної системи говорити про будь-які соціалістичні рухи в 20 – 80-х рр. ХХ ст. не доводиться. Їх відродження розпочинається із заборони діяльності Компартії України після спроби державного перевороту в СРСР та проголошення Акта незалежності України.

Установчий з'їзд нової партії відбувся 26 жовтня 1991 р. в Києві, прийняв декларацію про створення Соціалістичної партії України, програмну заяву, статут СПУ, низку документів з поточних питань. Делегати, що представляли у переважній більшості колишніх партійних функціонерів, головою політради СПУ обрали Олександра Мороза, заступником – Володимира Кізіму [39, с. 129].

Акценти у промові лідера соціалістів на з'їзді свідчать, що на початку своєї історії СПУ фактично стояла на позиціях марксизму-ленінізму та, як і комуністи, шанувала В. Леніна. Про соціал-демократію, як видається, сказано з метою запустити пробний камінь. Враховуючи реальні світоглядні позиції переважної більшості комуністів того часу, з яких склався кістяк нової партії (90%) [39, с. 13, 16], на інше розраховувати не доводилося.

Хоча О. Мороз виступив проти того, щоб СПУ визнавала себе спадкоємицею Компартії, з'їзд прийняв заяву «Про антиконституційність заборони Компартії України». Варто зазначити, що зацікавленість комуністів у швидкій організації СПУ сприяла версії, нібито утворення Соцпартії було тактичним кроком, аби допомогти відновленню КПУ. Пізніше лідер українських комуністів П. Симоненко наголосив на тому, що «СПУ – це похідна від КПУ». «У Києві ще ніхто й не думав про СПУ, а ми вже започаткували рух, що комуністи переходять під іншу назву, якраз соціалістичну партію, ведуть боротьбу за відродження КПУ і повертаються в компартію», – сказав він [30, с. 98].

Протягом 1991–1992 рр. завершився процес створення обласних партійних організацій. Завершальним етапом у створенні СПУ став II з'їзд партії, який відбувся 28–29 листопада 1992 р.

У прийнятій програмі вперше у документах пострадянського періоду було проаналізовано причини розвалу СРСР, дано оцінку стану українського суспільства на початку 90-х рр. і обґрунтовано його подальший рух – через народно-демократичну систему до соціалістичного суспільства. «Соцпартія, – утверджувала програма, – є спадкоємицею кращих традицій ленінської партії комуністів» [24, с. 122].

На III з'їзді СПУ, який відбувся 18–19 грудня 1993 р., партія заявила про перехід в опозицію до існуючої виконавчої влади [39, с. 165]. Таке рішення було прийнято у відповідь на політику, яку проводили Президент Л. Кравчук і прем'єр-міністр Л. Кучма і яка вела країну до самоізоляції, підриву економіки, нав'язувала болочу для більшості населення політику «шокової» терапії.

Оскільки наступного року в Україні мали відбутися позачергові парламентські та президентські вибори, з'їзд затвердив передвиборчу платформу СПУ. Серед іншого, в ній містилося застереження щодо лібералізації і приватизації. СПУ пропонувала політику не відчуження трудящих від влади і власності, а створення необхідних умов для поєднання праці, власності та управління суспільством [39, с. 156].

До Верховної Ради II (XIII) скликання було обрано 14 членів СПУ: В. Бріта, Й. Вінського, Л. Камінського, С. Кіяшка, М. Лавриненка, В. Марченка, О. Мороза, В. Мухіна, С. Ніколаєнка, М. Степанова, В. Черепкова, І. Чиж, О. Чупахіна, В. Шибка. Пізніше було дообрано Н. Вітренко [32, с. 34].

Делегати IV позачергового з'їзду СПУ (16 квітня 1994 р.) підсумки виборів до Верховної Ради оцінили критично. У резолюції з цього приводу зазначалося, що СПУ виявилася недостатньо підготовленою до виборів і не домоглася тих результатів, на які могла реально розраховувати. Однією з причин, як зазначалося, був низький рівень організаційної роботи партії [39, с. 171].

На передвиборчому потенціалі СПУ негативно позначилася реєстрація 5 жовтня 1993 р. Комуністичної партії України, що спричинило перехід багатьох членів СПУ до КПУ. Разом з тим ця подія сприяла ідеологічному розмежуванню комуністів і соціалістів, прискоренню еволюції останніх у бік європейської соціал-демократії.

З'їзд також прийняв рішення про участь партії у дострокових президентських виборах і висунення кандидатом у Президенти України голови Політради СПУ О. Мороза [39, с. 178].

18 травня 1994 р. О. Мороза було обрано Головою Верховної Ради України. Це був результат тимчасового компромісу між представниками лівих сил (КПУ, СПУ і СелПУ), які не представляли більшості у Верховній Раді, і депутатами, котрі не входили до жодних партій. У той момент вони не могли запропонувати альтернативної кандидатури [32, с. 42].

«Що ж отримала Верховна Рада, поставивши себе під оруду О. Мороза, – писав пізніше помічник президента Л. Кучми Володимир Литвин. – Насамперед, шанс на розумні компроміси... в кращому розумінні бонапартиста, котрий у змозі стати точкою рівноваги політичних сил та приглушити накал пристрастей між ними... Рішучість іти саме у цьому напрямку – до згоди через діалог – новий Голова Верховної Ради заманіфестував однозначно, як і свою принципову позицію: незалежність України та побудова української держави» [30, с. 126].

Президентські вибори закінчилися перемогою Леоніда Кучми. Олександр Мороз посів третє місце. Його підтримали 3,5 млн. виборців.

У нових політичних умовах від СПУ вимагалось сформулювати й уточнити низку принципових питань як теоретичного, так і практичного характеру, від вирішення яких залежала ефективність її діяльності. Цим проблемам і був присвячений V з'їзд Соцпартії, який відбувся 29-30 жовтня 1994 р. [24, с. 188]

Як можна судити зі змісту теоретичної частини звітної доповіді, на середину 90-х рр. СПУ вже майже зреклася комуністичної ідеології, але ще не прийшла до ідеології соціал-демократичної. «Одні ставлять знак тотожності між соціалістами

і комуністами. Інші вважають, що СПУ – це партія соціал-демократії, – говорив доповідач Кіяшко. – Обидва ці підходи у корені неправильні. ...ми не утопісти, а реалісти. Ми бачимо шлях до соціалізму через народно-демократичну республіку, а отже, визнаємо багатоманіття форм власності... Ми... за поступальний, більшою мірою еволюційний розвиток і реформування суспільних відносин. З іншого боку, ми не партія угодовців, і в цьому СПУ не можна змішувати з соціал-демократами. Ми за пріоритет суспільних, колективних форм власності і державну владу трудящих» [24, с. 202-203].

Варто зазначити, що через 12 років після парламентських виборів 2006 року соціалісти все ж таки не встояли перед угодовською політикою свого лідера, котрий пішов на союз з олігархічною політичною силою, що коштувало партії не лише втрати довіри виборців, але й перекирило шлях до Соцінтерну.

У практичній площині для реалізації своїх парламентських можливостей соціалісти розробили документ під назвою «Основні положення і напрями становлення економіки України у кризовий період», який було винесено на розгляд Верховної Ради України як програму уряду. Пропозицію соціалістів підтримав парламент [32, с. 46].

Однак Верховна Рада, в т. ч. фракція СПУ, підтримали і положення доповіді президента Л. Кучми «На шляху радикальних економічних реформ», сподіваючись знайти розумний компроміс між двома документами. Проте виконавча влада не захотіла йти на співпрацю. І тоді у квітні наступного 1995 р. СПУ заявила про свою опозиційність до неї, заявивши, що така політика веде до повного знищення державної незалежності України.

Послідовна і цілеспрямована боротьба парламентської фракції соціалістів за інтереси людей найманої праці сприяла підвищенню її авторитету в парламенті та суспільстві. На початок 1995 р. її кількість за рахунок входження представників інших партій і позапартійних зросла до 29 депутатів. Серед них було три доктори і шість кандидатів наук. Усім відомою стала неупереджена оцінка діяльності фракції одним із журналістів з нелітими поглядами: «Що мені подобається в депутатах-соціалістах? Подобається те, що серед них немає дурнів» [24, с. 210].

Діяльність СПУ з демократизації суспільного життя викликала неоднозначну реакцію серед деяких членів Політради, особливо Н. Вітренко і В. Марченко, які стояли на лівацьких позиціях. Вони критикували діяльність О. Мороза на посаді Голови Верховної Ради і вимагали його самовідставки, що відповідало планам Адміністрації Президента. Марченко і Вітренко вийшли з фракції, а потім були виключені з партії і разом зі своїми однодумцями створили Прогресивну соціалістичну партію України (ПСПУ) [30, с. 156-157].

Друга половина 1996 р. була багата на події, які свідчили про початок нового етапу в розвитку СПУ як самостійної політичної сили. Важливою складовою цього процесу став перший етап VI з'їзду СПУ (21–22 грудня 1996 р.). Делегати підтвердили курс на професіоналізацію партійної роботи, прийняли програмну заяву «Україні – працю, соціальну справедливість, безпеку, демократичну державу, соціалізм!» [30, с. 166-168].

Спроби консолідації демократичних сил суспільства, переосмислення низки теоретичних положень, а також нова оцінка історії України (вперше дана О. Морозом на урочистому засіданні з нагоди 80-річчя жовтневої соціалістичної революції) свідчили, що в Соцпартії створилися умови для трансформації її на політичну організацію лівоцентристського типу.

На парламентських виборах 1998 р. блок СПУ–СелПУ здобув третє місце після КПУ та Руху і отримав 35 місць у Верховній Раді, утворив фракцію Соціалістичної і Селянської партій України «Лівий центр». Головою Верховної Ради обрано Олександра Ткаченка, члена блоку СПУ–СелПУ [32, с. 49], котрий на своїй посаді не тільки не зміг утримати ситуацію в парламенті, уберегти його від розколу, а й безпосередньо сприяв виходу частини членів СелПУ з фракції «Лівий центр».

13 червня 1998 р. відбувся третій, заключний, етап VI з'їзду СПУ. За нової політичної ситуації сформульовані загальні проблеми для СПУ і розглянуті шляхи їх вирішення, а саме: «Необхідність реалізації передвиборних положень, декларованих

нами, стикається сьогодні з реальною неможливістю робити це тільки тими силами, які ми провели до парламенту, навіть якщо врахувати всіх лівих депутатів». Як вихід, з'їзд визнав необхідність формування широкої коаліції прогресивних демократичних і патріотичних сил для збереження національного надбання та суверенітету України [30, с. 169].

З'їзд прийняв документ під назвою «Засади внутрішньої і зовнішньої політики України» як проект закону для розгляду Верховною Радою, що містив реальну альтернативу курсу існуючої виконавчої влади. Восени 1998 р. документ з ініціативи фракції «Лівий центр» було розглянуто в парламенті, однак він не набрав більшості під час голосування [30, с. 170-174].

Напередодні виборів президента України у 1999 р. перед лівими силами знову постало об'єктивне завдання – об'єднання своїх зусиль. Проте категорична позиція ЦК КПУ – претендент на кандидата від ймовірного блоку в своїй програмі має керуватися основоположними принципами марксизму-ленінізму про класову боротьбу і неможливістю використання для України будь-якої моделі західної демократії – зробили перспективу об'єднання примарною.

Тому соціалісти зініціювали створення народно-патріотичного об'єднання «Правда – проти сили», до якого увійшли СДПУ (голова Ю. Буздуган), кілька профспілкових об'єднань і СКМ (голова В. Місюра), і пішли на вибори під гаслом «Тільки О. Мороз може перемогти Л. Кучму».

І досі спірним залишається питання участі О. Мороза у так званій «канівській четвірці». Одні дослідники вважають це помилкою О. Мороза та його команди, інші схильні велику частину провини за її розвал перекласти на О. Ткаченка і Є. Марчука. Позитивним було те, що учасникам «четвірки», і насамперед О. Морозу, вдалося прорвати інформаційну блокаду. Зменшилася ймовірність прогнозованого блокування О. Ткаченка з Л. Кучмою. Негативним було те, що О. Мороз не врахував міри впливу існуючої в Україні системи виконавчої влади на всіх відомих політиків країни, у тому числі й на партнерів по «четвірці».

Після президентських виборів у партії створилася кризова ситуація, яка через виникнення у ній Соціалістичної платформи загрожувала призвести до розколу СПУ. Ініціаторами її виступили І. Чиж і В. Арестов, а також деякі інші члени політради. Характерно, що кожен з них висував свої претензії. Спільним було одне: не виправдалися надії платформістів на перемогу кандидата від СПУ на президентських виборах. Врешті-решт, 19 лютого 2000 р. організаторів платформи виключено з партії [30, с. 187].

Підсумки виборів, внаслідок яких партія влади і кланово-олігархічні угруповання зміцнилися, а також стан справ у самій СПУ настійно вимагали переосмислення її тактики і стратегії, деяких програмних положень. Тому після майже піврічного обговорення на VIII з'їзді партії 20 травня 2000 р. було прийнято програму СПУ в новій редакції.

Головною програмною метою проголошено демократичний соціалізм, основоположні соціальні цінності якого викладені у програмі-максимум.

Нову редакцію програми суттєво доповнено теоретичними висновками, в яких на основі критичного переусвідомлення досвіду будівництва соціалізму в СРСР зводилася соціальна база СПУ, а також відзначено основні критерії СПУ – лівоцентристської партії, яка прагне налагодити тісні контакти з політичними силами лівої, лівоцентристської і центристської орієнтації, Соцінтерном [30, с. 188-193].

Важливою політичною перемогою СПУ в той період було те, що зусиллями її фракції у Верховній Раді зірвалася спроба провести через парламент результати сфальсифікованого владою референдуму від 16 квітня 2000 р. Інший важливий політико-пропагандистський крок – виступ О. Мороза на сесії Верховної Ради із звинуваченням Л. Кучми та його близького оточення у зникненні відомого опозиційного журналіста Г. Гонгадзе, що потягло за собою так званий «касетний скандал» і масові протести під гаслом «За Україну без Кучми!»

Важливим етапом в біографії Соцпартії став Х з'їзд, який відбувся у червні 2002 р.

і поставив серед головних завдань реалізацію конституційної реформи, ідеї переходу до парламентсько-президентського правління, запровадження пропорційної виборчої системи на виборах до Верховної Ради та в органи місцевого самоврядування (крім сільських і селищних рад).

На 2004 рік обставини склалися так, що соціалісти, користуючись широкою підтримкою серед усіх верств населення як лівої, так і правої орієнтації, мали досить серйозні шанси на перемогу і реалізацію в Україні програми глибоких соціально-економічних перетворень у руслі європейських соціалістичних цінностей.

4 липня 2004 р. XI з'їзд СПУ підтвердив прогнози більшості політологів, що соціалісти підуть на президентські вибори зі своїм кандидатом. Ним став О. Мороз.

Після першого туру президентських виборів 31 жовтня 2004 р. політвиконком СПУ заявив про підтримку у другому турі В. Ющенко за умови, якщо він візьме на себе зобов'язання прийняти ключові положення програми кандидата від СПУ. Такі зобов'язання були взяті і зафіксовані в «Політичній Угоді єднання демократичних сил», підписаній В. Ющенком та О. Морозом 6 листопада 2004 р. [32, с. 51]

У ході самої виборчої кампанії, а також під час подій, які відбувалися до та після виборів Президента України, СПУ вдалося вирішити три основні завдання.

Перше. Відсторонено від влади Президента України Л. Кучму та його команду. Друге. Забезпечено внесення змін до Конституції України, які перетворюють її в парламентсько-президентську республіку, відкривають можливості для наступного реформування місцевого самоврядування, демократизації політичної системи. Третє. СПУ вперше за історію свого існування направила своїх представників у державні та місцеві органи виконавчої влади, отримала реальні важелі політичного та кадрового впливу на реалізацію соціально-економічної політики держави (Міністерство внутрішніх справ – Юрій Луценко, Міністерство науки та освіти – Станіслав Ніколаєнко, Міністерство аграрної політики – Олександр Баранівський, Фонд держмайна – Валентина Семенюк, Полтавська та Одеська обласні державні адміністрації – Степан Бульба та Василь Цушко). Немало соціалістів зайняли відповідальні посади на обласному та районних рівнях. Зокрема, на Чернігівщині це – заступник голови облдержадміністрації з гуманітарних питань Володимир Тандура, голови Варвинської та Ніжинської райдержадміністрацій Олександр Давиденко і Володимир Другаков, директор обласного Центру зайнятості Лідія Падалка та інші [32, с. 50-51].

На засіданні Політради СПУ 9 квітня 2005 р. О. Мороз заявив, що Соцпартія в перспективі може зайняти місце, яке у Великій Британії займають лейбористи, у Німеччині – соціал-демократи, стати рушійною силою для побудови української моделі соціалізму на зразок шведської. Наскільки такі прогнози виправдані, мали показати парламентські вибори та вибори до місцевих органів влади у 2006 р., участь у яких уперше за свою історію СПУ братиме як партія влади.

Станом на 1 січня 2006 р., чисельність СПУ досягла понад 250 тис. осіб [32, с. 57]. Серед тих, хто вступив до партії останнім часом, було багато керівників підприємств та установ, депутатів усіх рівнів, представників малого та середнього бізнесу, інтелігенції, молодих людей. Саме з таким потенціалом партія пішла самостійно на березневі вибори 2006 р. і збільшила своє представництво порівняно з попередніми виборами як у парламенті, так і в місцевих радах.

Завданням цієї статті не є аналіз причин кількомісячної «коаліціад», в результаті якої замість демократичної коаліції у складі «Нашої України», БЮТ і СПУ сформована антикризова коаліція у складі Партії регіонів, КПУ та СПУ. Такий результат у загальновідомій літературі розцінюється як результат зради О. Мороза. З нашої точки зору, провал переговорів щодо створення «помаранчевої» коаліції має значно глибші причини. Назвемо окремі з них. По-перше, вибори до Верховної Ради виграли партії, що представляють в основному крупну і середню буржуазію, тому, в принципі, ідеологічним союзником соціалістів не могла бути жодна з них. По-друге, паралельно з переговорами про створення коаліції демократичних сил у форматі «Наша Україна», БЮТ та СПУ інтенсивно велися переговори між «Нашою Україною» та Партією регіонів. Це логічно, виходячи з факту непримиримості БЮТ і НУ,

між якими тривала нещадна боротьба за електоральний вплив і лідерство. По-третє, створення антикризової коаліції – не причина, а наслідок незграбних дій Президента та уряду. В тих умовах О. Мороз просто виявився досвідченішим політиком, ніж В. Ющенко, і виграв у нього тактично один бій.

Проте стратегічно, з точки зору авторитету і впливу серед українських виборців, програв як О. Мороз зокрема, так і Соцпартія у цілому. Це підтвердили вже наступні дочасні парламентські вибори 2007 року, результати голосування за лідера соціалістів на президентських виборах 2010 року, нинішній стан СПУ. Навіть маючи у своєму розпорядженні розроблену під керівництвом колишнього міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка переконливу програму «Справедлива України» [38], Соцпартія залишається у перманентному стані внутрішніх розбірок та ізоляції від суспільства.

Таким чином, соціалісти і соціал-демократи не змогли утримати владу в період визвольних змагань 1917-1921 рр., проявили недалекоглядність і програли в довірі виборців більшовикам з їхніми привабливішими на той час соціальними гаслами. Тому й робить висновок Володимир Винниченко у своїй знаменитій праці «Відродження нації»: «...чим «лівіший» буде соціально-політичний режим на Україні, тим більше він буде сприятливий для національного відродження нашого народу. Що повніше буде соціальне визволення, то необхідно тягтиме з собою й повне національне визволення» [6, ч. III, с. 499].

Можна погоджуватися чи не погоджуватися з точкою зору одного з лідерів української соціал-демократії початку ХХ ст. Але певні паралелі з нинішньою українською дійсністю напрошуються. Найперше, що варто відмітити – відсутність єдності серед лівих і лівоцентристських партій, певна схильність до угодовства. Цей синдром був характерним для соціалістів, що керували Українською Народною Республікою. Він же присутній у діях керівників нинішніх українських лівих і лівоцентристських партій, у першу чергу Соцпартії, котра свідомо вийшла з переговорного об'єднавчого процесу по створенню Української демократичної лівиці через владні амбіції О. Мороза. В результаті СДПУ і СДПУ(о), ряд інших менш відомих партій залишилися самі по собі. Колишні соціалісти, що згуртувалися навколо Станіслава Ніколаєнка та Івана Чижя у партії «Справедливість», інтегрувавши до себе партію «Народна влада», Українську селянську демократичну партію, Партію захисту селян та Всеукраїнське патріотичне об'єднання, створили нову партію – «Українські ліві та селяни». Соцпартія, поглинувши ряд маловідомих партій лівої орієнтації, але залишившись із попереднім лідером, фактично не змінила свого становища в суспільстві.

Напрошується загальний висновок: єдина партія в Україні, що пройшла еволюційний шлях від комуністичної до соціалістичної ідеології в європейському контексті і могла претендувати на роль серйозного суперника партіям ліберального гатунку, – Соціалістична партія України. Всі інші лівоцентристські за означенням партії або ж лише декларували свої соціалістичні чи соціал-демократичні погляди, або ж залишалися ідеологічно невизначеними, або ж не виходили за рамки клубно-гурткової роботи. В цілому ж перед парламентськими виборами 2012 року соціалістична і соціал-демократична ніша в політичному просторі України залишалася неосвоєною.

1. Адамович С. В. Еволюція ідейно-теоретичних поглядів надніпрянської соціал-демократії в Австро-Угорщині (1908 – 1914) // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська соціал-демократія в часі та просторі: постаті, ідеї, дії» (Львів, 12 червня 2004) // Наше гасло. – 2004. – №3. – С. 69 – 74

2. Бачинський Ю. Україна irredenta. – К.: Основні цінності, 2003. – 176 с. (Сер. «Спадщина». – Кн. 19)

3. Бегей І. Соціально-демократичний наголос у першій програмі Русько-української радикальної партії // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціал-демократія і соціальна політика: європейський досвід і українські перспективи» (Київ, 22-23 листопада 2003 р.) // Наше гасло. – 2004. – №1-3. – С. 78-82.

4. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с. (Сер. «Спадщина». – Кн. 12).

5. Борисенко В. До питання про революційну українську партію // Наук. праці з питань політ. історії. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 169. – С. 129-138
6. Винниченко В. Відродження нації – Ч. I-III. – Київ – Відень, 1920.
7. Винниченко Володимир. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991.
8. Возняк С. М. У пошуках суспільного ідеалу (І. Франко і соціалізм). – Івано-Франківськ, 2007.
9. Головченко В. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – Харків: Майдан, 1996. – 190 с.
10. Головченко В. Нескорена Україна (з історії визвольної боротьби 1905-1907 рр.) // 36. Харківського істор.-філолог. т-ва. – Харків: Око, 1995. – Т. 4
11. Гончарук М. А. Соціал-демократи в українських урядах 1917-1920 рр. Перебування Директорії УНР на Рівненщині // Наше гасло. – 2004. – №3(4). – С. 89-95
12. Гошовська В. А. Історичні паралелі: ризики та виклики соціал-демократії // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціал-демократія і соціальна політика: європейський досвід і українські перспективи» (Київ, 22-23 листопада 2003 р.) // Наше гасло. – 2004. – №1-3. – С. 40-42.
13. Грушевський Михайло Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
14. Дорошенко В. Революційна українська партія (РУП). 1900-1905 рр.: Нарис з історії української соціал-демократичної партії. – Львів, К.: Видання ЦК УСДРП, 1921.
15. Дорошенко В. РУП і УСДРП // Календар «Вперед». – Львів, 1920. – С. 225-236.
16. Дорошенко Д. Украинская социал-демократия // Украинский вестник. – 1906. – №12. – С. 843-851.
17. Диба А. Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів. – К.: Основні цінності. – 173 с. (Сер. «Спадщина». – Кн. 22).
18. Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні портрети. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с. (Сер. «Спадщина». – Кн. 26).
19. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1899 – 1918). – 2-е вид., доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с. (Сер. «Спадщина». – Кн. 6).
20. Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. – К.: Стилос, 1998. – 226 с.
21. Коропатник М. Соціалістична трилогія. – Чернігів, 2004.
22. Коропатник М. Збудуємо Європу в Україні. Відверто про позицію соціалістів. – Чернігів, 2005
23. Лозицький В. С. Роль УСДРП та Володимира Винниченка у роботі Центральної Ради і уряду УНР. – Матеріали доповідей на всеукраїнській науковій конференції «Володимир Винниченко й українська соціал-демократія» (Кіровоград, 16 листопада 2002 р.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія. – 2003. – №43. – С. 16-25.
24. Матеріали I-V з'їздів Соціалістичної партії України. – Том перший. 1991 – 1994. – К., 1997.
25. Мороз Олександр. Пострадянські країни на історичному роздоріжжі: ліберальний чи соціальний шлях розвитку // Міжнародна науково-теоретична конференція «Перспективи демократичного соціалізму в контексті загальноєвропейських та світових тенденцій». – 17 жовтня 2008 р. – К., 2008.
26. Мороз О. Тема для роздумів. – К.: «Злагода». – 1995. – 238 с.
27. Мороз О. Хроніка одного злочину. Версії і факти. – К., 2001.
28. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993.
29. Новий курс України. – К., 1998.
30. Партія демократичного соціалізму. – К., 2006.
31. Петлюра Симон Народе український. – Харків: Лівий берег, 1992.
32. Пилипчук О., Коропатник М. Історія соціалістичних ідей в Україні. – Чернігів, 2006.
33. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917-1920 років // Галичина. – 1998. – №1 (2).

34. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спілки». – Харьков, 1926.
35. Саква Александр. Ты рядом, даль... // 2000. – 2005, 13 мая.
36. Саква Олександр Нарком. Політичний портрет Йосипа Вінського. – Миколаїв, 2010.
37. Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко – лідер УСДРП, лідер національно-державного відродження // Матеріали доповідей на всеукраїнській науковій конференції «Володимир Винниченко й українська соціал-демократія» (Кіровоград, 16 листопада 2002 р.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія. – 2003. – №43. – С. 5-16.
38. Справедлива Україна. – К., 2008
39. Установчий з'їзд Соціалістичної партії України. – К., 2007.
40. Хейман С. Кістяківський. Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату: Пер. з англ. – К.: Основні цінності, 2000. – 304 с. – (Сер. «Спадщина». – Кн. 9).
41. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860-1890). – К.: Основні цінності, 2002. – 328 с. – (Сер. «Спадщина». – Кн. 16).
42. Газета «Товариш», 1992 – 2011 рр.

В статтє анализируются процессы зарождения и развития социалистического и социал-демократического движения в Украине со второй половины XIX века. Особое внимание уделяется деятельности украинских социалистов в период национально-освободительной борьбы 1917 – 1921 гг. и во время независимости Украины 1991 – 2011 гг., сравнительному анализу неудач социалистических и социал-демократических партий на разных этапах украинской истории.

Ключевые слова: социалистический, социал-демократический, громада, социалисты, СПУ, марксизм, марксизм-ленинизм, левые, правые, Социинтерн, фракция, политический блок, демократический социализм.

Analyzed in the article are the processes of the origin and development of socialist and social-democratic movement in Ukraine beginning with the second half of the XIX century. Special attention is paid to the activities of Ukrainian socialists during the national liberation struggle in 1917-1921 and during Ukraine's independence in 1991-2011. Special attention is also paid to the comparative analysis of failures of socialist and social-democratic parties in different periods of Ukrainian history.

Key words: socialist, social-democratic, society, socialist, SPU, Marxism, Marxism-Leninism, the left and right wing politicians, Socintern, fraction, political block, democratic socialism.